

Zorgvuldige veehouderij bloeit bij regionalisering

Dr. ir. Monica Commandeur, Alterra

Dr. ir. Monica Commandeur

De verantwoordelijkheid voor het functioneren van de landbouw ligt niet eenzijdig bij de consument. Alle schakels van de productieketen zijn medeverantwoordelijk. Er zijn twee denkpatronen naar duurzame ontwikkeling, die haaks op elkaar lijken te staan: de ene richting agroparken en de andere richting multifunctionele en kleinschalige landbouw. Er zijn echter twee belangrijke overeenkomsten: de ondernemerschapsvaardigheden en de heroriëntatie op de omgeving. Beide denkpatronen hebben een fysische en ecologische balans en lokaal stabiele sociale relaties nodig. Bij deze heroriëntatie blijven de toeleverende en afnemende bedrijven achter. Zij zijn nog steeds grootschalig en centralistisch bezig met efficiëntieverbetering, terwijl zij decentraal en flexibel nodig zijn in de regio's voor de bestendiging van stabiele lokale praktijken. Ook het bestaande beleidsinstrumentarium lijkt niet goed toegerust om dit regionaliseringsproces te ondersteunen.

4.7

De veehouderij ter discussie

In haar essay in 'De Volkskrant' van 28 augustus 2010 spiegelt hoogleraar psychologie Roos Vonk ons voor dat de misstanden rond de vee-industrie zullen verdwijnen als de consument van psychologisch inzicht verandert. De mensen moeten namelijk ophouden zichzelf superieur te verklaren aan het dier. Vonk maakt een hiërarchisch onderscheid tussen de mensen die beseffen waarin de mens zich werkelijk onderscheidt van het dier en de mensen die dat nog niet doen. Dat onderscheid is het besef van goed en kwaad, inzicht in langetermijnbelangen en het vermogen die te laten prevaleren boven korte termijn behoeftebevrediging. De langetermijnbelangen liggen op het gebied van klimaat, milieu, volksgezondheid, dierenwelzijn en de derde wereld.

Dat de meeste mensen dit nog niet beseffen ligt volgens Vonk in de evolutionaire geschiedenis van de mens, die gewend is om te gaan met kleine gemeenschappen. Daarnaast spelen gemakzucht, groepsgezag en gevoelens van machteloosheid een rol. Door deze factoren zijn de meeste mensen (inclusief de intellectuelen) meervoudig onwetend. Vonk veronderstelt dat als de huidige, intensieve varkenshouderij wordt opgedeeld in kleinschalige eenheden in ieders achtertuin, dat dan de onwetende mensen massaal bewust worden van hun asociaal en immoreel gedrag en hun vleesconsumptie zouden staken. Vanuit deze redenering vindt Vonk dat de consument hoofdvantwoordelijk is voor de misstanden in de vee-industrie en dat coöperatief gedrag moet worden afgedwongen. Volgens Vonk schiet de overheid tekort in het afdwingen van gewenst gedrag.

‘Het netwerk wordt niet vanuit een gecoördineerd management gestuurd’

Laten we aannemen dat er evidente misstanden in de veehouderij zijn, zonder die nader te duiden. Als eindgebruiker kan de consument daarvoor niet exclusief verantwoordelijk zijn. De schakels van de keten zijn in een complex netwerk met elkaar verbonden. Als er één schakel in de keten van karakter verandert, dan heeft dat weliswaar effect op het hele ketencomplex, maar het netwerk wordt niet vanuit een gecoördineerd management gestuurd. Door die onzekerheid is het perspectief van het opwekken van verandering door een ketenpartij in de ketenstructuur moeilijk te voorspellen.

Hoe komt de keten aan haar structuur?

Een eeuw geleden was er nauwelijks sprake van een keten. Mensen (boeren) leverden fysiek, of met gereedschap of onder hun leiding (via arbeiders, dieren, vuur, wind, stromend water of zoninstraling) rechtstreeks de benodigde energie voor de landbouwbeoefening en de verwerking van de producten. Dit veranderde aan het begin van de 20e eeuw bij de industrialisatie. Dat betekende de ontkoppeling van de fysieke energiebron van de energieaanwending en de introductie van transporteerbare energiedragers (stoom, elektriciteit en brandvloeistoffen). Het werd toen ook mogelijk om via getransporteerde energie de omgevingseigenschappen per productieonderdeel te conditioneren. Bijvoorbeeld: door conditionering van het stalklimaat voor dieren werd de productie minder afhankelijk van de seizoenen. De productieprocessen konden daardoor worden opgedeeld: er ontstond een keten van opeenvolgende deelproducties in verschillende bedrijven: topfok, subfok, vermeerdering, opfok, productwinning, bewaring, verwerking, distributie e.d. Per onderdeel ontstonden min of meer gestandaardiseerde producten die zelfstandig op basis van prijsconcurrentie vermarkt konden worden.

Aanvoermelk en EAA-karkassen

In vrijwel alle ketens ontwikkelde zich vervolgens een standaard referentieproduct, waarbij de standaard sturend ging werken naar alle delen van productiesectoren. Bijvoorbeeld: de specificaties voor de aanvoermelk uit de melkveehouderij aan de fabriek, of het EAA-karkas van de vleesvee- en varkenshouderij. Als een autonoom proces zijn de ketens gericht geraakt op deze standaard referentieproducten, die hoge eisen stellen aan de uniformiteit van de aanvoer. De ketens hebben zich ontwikkeld, zodat er een zeer gering aantal afnemers van deze referentieproducten (melkfabrieken en slachterijen) ontstond, die elkaar beconcurreren op basis van wereldmarktprijzen.

Vanuit de handel worden de standaard aanvoerproducten in zoveel verschillende producten verwerkt, waardoor de consumenten nauwelijks invloed kunnen uitoefenen op het systeem. Hoe strakker het systeem stuurt op standaard referentieproducten, hoe meer wordt uitgevonden om dat productieproces efficiënter te maken. Elke verbetering van die efficiëntie zal echter resulteren in een lagere prijs van het standaard referentieproduct op de wereldmarkt. Daarom is de verwachting dat de veehouderijbedrijven in de wereld (ook in Europa) zolang doorgaan met bedrijfsvergroting, totdat er geen efficiëntiewinst meer te halen is uit verdere vergroting. Die grens lijkt nog lang niet bereikt.

Culturele behoefte aan landbouw en het houden van vee

De toekomst ziet er waarschijnlijk minder rechtlijnig uit. Dat is af te leiden uit diverse sociale en sociaal-culturele aspecten, die in deze beschrijving van dit marktsysteem niet zijn meegenomen. De roep om grenzen te stellen aan de belasting van de aarde wordt steeds groter (bodem, water, lucht, transport, natuur). Ook is het de vraag in hoever landen en volkeren vertrouwen blijven hebben in dit systeem van voedselproductie en -distributie en de teloorgang van de ruimtelijke samenhang van het proces van productie en consumptie. Ook wordt de culturele behoefte van mensen om op een of andere manier zelf bezig te zijn met landbouwproductie in bovenstaande systeembeschrijving niet opgemerkt.

Die culturele behoefte leeft ook in Nederland. In de officiële statistieken (CBS, LEI) worden bedrijven kleiner dan € 3000,- SO¹ niet opgenomen. Veel mensen houden zich bezig met landbouwactiviteiten, zoals het verzorgen een moestuin, of een paar beesten, of het bijdragen aan het onderhoud van natuur of landschapselementen. Deze activiteiten vallen grotendeels onder het pre-industrieel of ambachtelijk economisch handelen. Als uit deze activiteiten producten of diensten voortkomen die verhandelbaar zijn, is dat in strikte zin

'Het lijkt erop dat mensen zich innerlijk er tegen verzetten om hun evolutie los te laten'

landbouwproductie. Deze activiteiten ('hobby's') blijken echter buiten het beeld van de officiële landbouwstatistiek te vallen en worden echter slechts fragmentarisch bestudeerd door de marktafhankelijkheid van het wetenschappelijk landbouwonderzoek.

Innerlijke drijfveren

Er lijkt een waardetoekenning plaats te vinden, zowel bij burgers als bij boeren, die zich niet alleen uit in waardering voor dit soort 'hobby's', maar ook in (technisch irrationele) weerstand tegen de geïndustrialiseerde productielandbouw. Mensen vinden hun culturele behoefte aan het wezenlijke van landbouwbedrijvigheid niet meer terug in de grootschalige en intensieve productie-eenheden. Dit uit zich vooral tegen de grootschalige veehouderij. De mens-dier-relatie met onze gedomesticeerde dieren lijkt vervreemd. Het lijkt erop dat mensen zich innerlijk er tegen verzetten om hun evolutie los te laten van duizenden jaren samenleving met de natuur (planten en dieren). Mensen hechten blijkbaar aan het in stand houden van de opgebouwde band van wederzijdse belangen (ook op het niveau van het individu) en het vakmanschap dat het vereist om die natuurlijke omgeving te beheren en te domesticeren. De toegenomen bezorgdheid over het dierenwelzijn in de veehouderij (zowel op veebedrijven als in natuurgebieden) lijkt mede voort te komen uit dit soort innerlijke drijfveren.

De weerstand laat zich politiek echter niet altijd vertalen naar trendwijziging. Een voorbeeld hiervan is het publieke verzet in de provincie Noord-Brabant (2010) tegen de megastallen in de varkenshouderij. Op basis van ruim 33.000 handtekeningen besloot het provinciebestuur om alle staluitbreidingen in de varkenshouderij aan banden te leggen. De verontruste burgers kregen dus waarom ze

vroegen, maar het is onduidelijk of dit tegemoet komt aan hun oorspronkelijke motivatie voor hun verzet.

Duurzaamheid kent verschillende soorten definities

De productieomstandigheden in de landbouwketens putten de fysieke natuur op allerlei manieren uit. Er is grote behoefte aan meer duurzame ontwikkelingen. Wat duurzaamheid inhoudt, daarover zijn de meningen verdeeld. In haar inaugurele rede in 2001 vertelde prof. Akke van der Zijpp dat toen al meer dan 386 definities van duurzaamheid bestonden. Aan de hand van twee denkpatronen wil ik hieronder enkele verschillende opvattingen duidelijk maken. Enerzijds zijn er grootschalige, intensieve en efficiënt producerende bedrijven, die in het proces van bedrijfsvergroting tevens in balans proberen te komen met de fysieke veerkracht van hun directe, natuurlijke omgeving. Dit doen zij via de ontwikkeling van bedrijfsconcepten, die niet alleen de verdere efficiëntie van de primaire productie beogen, maar ook de verwerking (en verwaarding) van alle bijkomende neven- en restproducten. Dit noemen we 'agroparken'. Het doel is de ontwikkeling van productiesystemen die naast minimaal beslag op aardse hulpbronnen (bodem, water en lucht), ook de omgeving minimaal belasten. In dit concept wordt duurzame landbouw geïdentificeerd met de slogan: 'people, planet, profit'. Dit concept probeert door efficiënt gestandaardiseerde productieprocessen een duurzame oplossing te vinden voor de toenemende voedselbehoefte van de wereldbevolking.

Het andere denkpatroon is de verwaarding van de kerninhoud van de oorspronkelijke landbouwactiviteit: het verzorgen van planten, dieren of natuur, en het benutten van hun voortbrengselen. Deze beweging is divers en omvat allerlei vormen van multifunctionele landbouwactiviteit (landbouw met natuur, educatie, zorg, recreatie of agrobiodiversiteit- en streekproductontwikkeling), maar ook de uitoefening van aan landbouw gerelateerde kleinschalige activiteiten. Bij deze vormen verstaat men onder 'duurzaam' meestal 'people, planet en bestaanszekerheid'. 'Profit' is geen primair doel op zichzelf, maar de afgeleide van het doel tot voortbestaan met behoud van de gekoesterde activiteiten en voortbrengselen. Ook het begrip 'efficiëntie' heeft in dit kader een andere betekenis. Het betekent dat met ambachtelijke methoden de natuurlijke condities en lokale hulpbronnen optimaal en samenhangend worden beheerd.

‘Ondernemerschaps-
vaardigheden op
grootschalige en
intensieve bedrijven
vertonen opmerkelijke
overeenkomsten met
die op de allerkleinste
bedrijven’

Deze twee denkpatronen lijken meer tegenstellingen dan overeenkomsten te hebben. Toch is dat niet zo. Sinds de jaren '80 tonen prof. Jan-Douwe van der Ploeg et al. aan, dat de ondernemerschapsvaardigheden op de geavanceerde, grootschalige en intensieve bedrijven opmerkelijke overeenkomsten vertonen met die op de allerkleinste bedrijven, die hun bedrijfsvoering uitkienen met minimalisatie van de investeringen. De bedrijfsvoerders zetten soortgelijke vaardigheden in twee systemen in met verschillende economische grondslag: investeringsefficiëntie versus arbeidseffectiviteit.

Heroriëntatie op de omgeving en de regio

Een tweede overeenkomst tussen de beide denkpatronen is de heroriëntatie op de directe sociale en fysieke omgeving. De voortgebrachte producten kunnen weliswaar op een virtuele wereldmarkt worden vercommercialiseerd, maar de fysieke verplaatsing van de meeste producten en diensten is beperkt. Dit geldt vooral voor de verwaarding van de neven- en restproducten. Het is in ontwikkeling dat die worden doorgesluisd als grondstof (bijvoorbeeld als veevoer of meststof) naar belendende landbouwbedrijfseenheden (nieuwe gemengde bedrijven), of afgezet naar de directe woonomgeving in de bebouwde kom (zoals biogas). Het is hierbij noodzakelijk dat de nabijheid van dit soort bedrijven door de sociale omgeving als positief wordt geaccepteerd. De kracht en de kwetsbaarheid van het systeem liggen dicht bij elkaar, omdat het systeem uitnodigt tot een convergente focus – als mensen hun omgeving als onprettig ervaren, trekt een groot bedrijf een focus van wantrouwen aan. Een agropark moet dus kunnen vertrouwen op langdurige sociale acceptatie, die niet bij elke wijziging van politiek leiderschap opnieuw ter discussie wordt gesteld.

In de multifunctionele en kleinschalige landbouw is de sociale cohesie met de (stedelijke) omgeving minstens zo belangrijk voor de verwaarding van de producten en diensten, als de toegang tot de diverse natuurlijke hulpbronnen. Die sociale cohesie moet tot uiting komen in lange termijnafspraken en wederzijds vertrouwen. Dit betekent ook dat er een wederzijds bewustzijn moet zijn van de risico's van het systeem. Mensen uit een stedelijke omgeving kennen steeds minder de ongemakken en gevaren die een natuurlijke, ongeconditioneerde omgeving kan herbergen. Overlast en risico's, bijvoorbeeld voor de gezondheid, zijn verweven met alle natuurlijke (beheerde, maar onbeheerste) systemen. Het onderkennen dat hier een probleem ligt, lijkt nog maar nauwelijks doorgedrongen: mensen zijn zich nauwelijks bewust van hun afhankelijkheden.

De conclusie uit de overeenkomsten tussen de twee denkpatronen is, dat er in de landbouw (en vooral de veehouderij) en in de burgerij een heroriëntatie zal plaatsvinden. De ontwikkeling van de diverse landbouwsystemen zal vooral afhangen van de fysieke en sociale omgeving; de ecologische duurzaamheid en het vertrouwen in stabiele locale acceptatie.

Met deze conclusie in gedachten keer ik terug naar de productieketens in de veehouderij: de primaire, toeleverende (fokkerij, veevoeding) en afnemende (zuivelfabrieken, slachterijen, verwerkings- en handelsbedrijven) industrie. Dit zijn grote bedrijfsconglomeraten, die hun efficiëntie nog steeds verbeteren door onderlinge concurrentiestrijd, fusies en centraal gerichte bedrijfsvergrotingen. Zij lijken nog weinig bezig met het besef dat de toekomst van de landbouw zal afhangen van stabiele sociale acceptatie en cohesie per bedrijfslocatie. Dat geldt zowel voor de productie van het geavanceerde standaardproduct als voor het kleinschalig geproduceerde streekproduct. Om in dat spel te opereren moeten de toeleveranciers, verwerkers en handelaren deel uitmaken van de stabiele sociale binding tussen boeren en burgers. Per locatie kan het soort binding op subtiel niveau verschillen, waardoor meerdere lokaal gebonden bedrijfsstijlen kunnen ontstaan.

Enkele voorbeelden: de Rondeelstal past bij Barneveld en versterkt de lokale trots op de pluimveehouderij. Het Nieuw Gemengd Bedrijf past technisch goed bij het knooppunt van snelwegen rond Venlo, maar is niet de trots van Grubbevorst. Door biogaslevering aan Leeuwarden verbinden intensieve melkveehouders zich aan de stad. Streekproductverkopers hebben het nodig om op een aantrekkelijke, kleinschalig aandoende locatie bij de stad te zitten. Deze beweging vergt van de ketenindustrieën: decentralisatie, productdiversificatie en een flexibele plaatsbepaling in de spagaat tussen de beide denkpatronen over

‘De toekomst ligt in het
‘in de buurt’ zijn’

duurzaamheid. De toekomst ligt niet alleen in het winnen en tevreden houden van klanten en leveranciers, maar ook in het winnen en stabiliseren van het vertrouwen van hun directe sociale omgeving. Daarvoor moet je ‘in de buurt’ zijn.

Meerdere bedrijfsstijlen in balans met de omgeving

Blijven er dan maar twee bedrijfsstijlen over: agropark en multifunctionele of kleinschalige landbouw; macro en micro; ‘entrepreneur’ and ‘peasant’? Waarschijnlijk niet. Er zijn meer denkkaders over duurzaamheid. Bovendien toont bijvoorbeeld de reeks bedrijfsstijlenstudies van het Mansholt Instituut aan dat in het spanningsveld tussen technologie en markt diverse evenwichtposities kunnen voorkomen van samenhangende opvattingen over landbouw. In het licht van dit essay plaats ik dat spanningsveld tussen industriële en ambachtelijke economie.² Er zal altijd een diversiteit aan bedrijfsstijlen zijn in de landbouw. Er lijkt echter weinig toekomst voor landbouwbeoefening (groot of klein) die niet in balans is met de omgeving en/of niet stabiel is ingebed in een vorm van locale, sociale cohesie en de heersende opvattingen over duurzame ontwikkeling. De politiek-bestuurlijke uitdaging is om dat proces beleidsmatig te ondersteunen. De huidige bestuursstructuur en het bestaande beleidsinstrumentarium lijken daartoe nog niet goed uitgerust.

¹ SO: Standaard Opbrengst: EU-norm voor de gestandaardiseerde opbrengst (in €) per ha of per dier, die met het gewas of de diercategorie gemiddeld op jaarbasis wordt behaald. De SO-norm is in 2010 ingevoerd, met een CBS-publicatiegrens van € 3000,- SO per bedrijf. Ter oriëntatie: € 3000,- SO staat gelijk aan bijvoorbeeld 1,2 melkkoeien, 2,8 zeugen, 13,6 vleesvarkens, 8,6 melkgeiten, 29 geiten, 20 schapen of 248 leghennen. Deze worden opgenomen in officiële CBS-publicaties.

Tot en met 2009 gold een ander rekenstelsel met als minimumgrens voor CBS-publicatie: 3 Nederlandse grootte-eenheden (Nge). Ter vergelijking: 3 Nge is ongeveer 2,4 melkkoeien, 12,5 zeugen, 75 vleesvarkens, 27 melkgeiten, 300 geiten, 60 schapen of 1074 leghennen.

² De volgende stelling wil ik alsnog toevoegen aan mijn proefschrift *Styles of pig farming* (2003): Boeren die succesvol zijn in de verschillende bedrijfsstijlen, hebben overeenkomstige vaardigheden, die zij bewust en doelmatig inzetten op risicobeperking. Zij bevinden zich echter in verschillende evenwichtstoestanden binnen het spanningsveld tussen de industriële en de ambachtelijke economie. Landbouwbedrijven die niet succesvol zijn, vertonen echter zo'n grote verscheidenheid aan kenmerken, dat het moeilijk is om de (potentiële) ondernemerschapsvaardigheden van de boeren te beoordelen.